

De som avvek och en som gick in

En berättelse om tre män som lämnade
Vietnamkriget

Examensarbete för kandidatexamen i journalistik
Stockholms universitet
Institutionen för mediestudier (IMS)
Författare: Trifa Abdulla, V16-J
Journalistikvetenskap, C-uppsats
Handledare: Jesper Huor

Stockholms
universitet

Abstract.

I mitt reportage *de som avvek och en som gick in* berättar krigsvägraren William Males, desertören Steve David Kinnaman och veteranen Bill Ray i porträttform om hur de på olika sätt undkom kriget som rasade i Vietnam mellan åren 1955-1975. En vägrade i initialt skede att delta i kriget. En var halvvägs till Vietnam innan han avvek. Den tredje upplevde krigets fasor och överlevde. Gemensamt för dem alla är att Sverige blev deras andra hem från 1960-talet och framåt, en fristad undan kriget och hemlandet USAs politiska förföljelser.

Utifrån ett dussin intervjuer, arkivmaterial, facklitteratur, gamla tidningsdokument, fotografier, ljudsnuttar, filmer och digitala källor har jag skrivit reportaget i tre självständiga porträtt. Tillsammans med nytagna porträttbilder av intervjupersonerna och privata fotografier från deras ungdomstid, flyktväg, krigsminnen och familjer har jag försökt skapa en så levande bild av deras liv som möjligt.

Nyckelord; Vietnamkriget, desertör, veteran, krigsvägrare, Sverige, flykt.

Innehållsförteckning

Bakgrund och ämnesval	s. 4
Källor, källval och undersökningsmetoder	s. 6
Genreval	s. 8
Frågeställningar	s. 9
Stilistik och anpassning till publik	s. 10
Etik och erfarenheter	s. 11
Källförteckning	s. 12

Bakgrund och ämnesval

I grundskolan och på gymnasiet upplevde jag att historieundervisningen till största delen bestod av historier om världskrigen, med betoning på den andra. Då främst om förintelsen, vilket givetvis var nödvändigt och mycket viktigt. Men när jag nu arbetat med det här projektet har jag förstått att det nog fattades andra minst angelägna delar av samtidshistorien, till exempel Vietnamkriget. Viktiga sju för mig som bor i Sverige eftersom Vietnamkriget fick till följd att hundratals unga män deserterade hit vars barn och barnbarn nu lever mitt i bland oss och är svenska medborgare. Än mer intressant blev det för mig som flydde hit från Kurdistan för att min far deserterade från kriget mellan Irak och Iran. Vietnamkriget är därför ett direkt och betydelsefullt utsnitt av Sveriges nutida historia och var med och påverkade den svenska politiken på 60 och 70-talen. Ingen glömmet väl Sveriges radikala ställningstagande lett av statsminister Olof Palme, som möjliggjorde att dessa cirka 800-1000 unga amerikanska desertörer, veteraner och vapenvägrare kunde erbjudas en fristad här. Detta visste jag förstås inte då när jag fick ämnet tilldelat mig i början av höstterminen. Jag valde inte ämnet själv men är glad att jag fick det. Själva inriktningen var den svenska Vietnamrörelsen, men som journalistiken så ofta kräver för att bli intressant för läsaren valde jag att rikta in mig på de personliga berättelserna. Jag ville få ansikten på några av de män som kom hit vilka nu är i pensionsåldern. Jag visste ingenting om dem annat än den information de bitvis korthuggna porträtt förmedlat genom åren.

Vietnamkriget i sin helhet pågick i över två decennier. I Vietnam kallar de det för det amerikanska kriget. För USAs del några år mindre än så. Än idag lider USAs veteraner av krigets konsekvenser. Det framgår med all tydlighet i mitt porträtt av veteranen Bill Ray. Och än idag begår veteraner självmord på olika sätt, vare sig det gäller självvådliga olyckor, överdos, alkoholförgiftning eller genom mer "klassiska"

självordsmetoder. Inför varje politiskt val i USA dyker frågan om problematiken med veteraner upp.

Ganska snart förstod jag att dessa problem även måste finnas bland de som nu bodde i Sverige. Även om de flesta som kom hit var rena vapenvägrare som aldrig var ute i kriget måste det finnas en och annan veteran här. Men även historierna som vapenvägrarna bär på måste vara minst lika intressanta om man beaktar att de genom att fly motsatte sig världens då största krigsmakt. Därför sökte jag efter en vapenvägrare också. Jag förstod tidigt att jag ville få en tredimensionell bild, en trestegs-raket i hur undanflykten till kriget såg ut. Det fanns de, vilka utgjorde majoriteten av de hitkomna, som var vapenvägrare som William Males. Sen fanns där de som faktiskt tjänstgjorde i Vietnam, de som var rena veteraner. Men däremellan finns en viktig pusselbit; nämligen desertören, han som faktiskt flydde kriget innan avklarad tjänstgöring. Jag hittade en sån i Steve David Kinnaman. Mellan begreppen vapenvägrare, desertör och veteran finns således avgörande skillnader som de flesta av oss nog inte har en hum om. Kanske är den skeva fördelningen av skeenden i historieundervisningen jag upplevde i grundskolan att beskylla?

Källor, källval och undersökningsmetoder

Grunden till mitt arbete består av intervjuer. Intervjupersonerna har därför varit mina viktigaste källor, vilket är självklart då mitt arbete skulle utmynna i tre reportage-aktiga porträtt. De är inte rena reportage, i bemärkelsen att jag sällan eller aldrig skriver in mig själv eller mina betraktelser i historierna. I *Reportage-få fakta att dansa* definierar Anders Sundelin (2008, 9) bland många andra, reportagegenren genom Gunnar Elvesons ord som ”en redovisning som återger en samtida (yttre) verklighet som bygger på iakttagarens egna direkt upplevelser registrerade inom en ganska kort tid i det självupplevdas form samt med tidpunkt och plats väl preciserade”.

Jag dammade av Sundelins bok inför intervjuerna för att få tips om vilka sorts frågor man bör ställa, samt hur man ska lyssna och vad man ska trycka på för att få det material som krävs för att berätta en god historia. En god historia kräver sina detaljer. För att tillgodogöra sig dessa behöver man skärpa sin blick, inför, under och efter intervjun. Boken var litet av en bibel under arbetet.

Eftersom det var en omöjlighet att på så kort tid läsa sig in på alla turer och historiska skeenden av Vietnamkriget lät jag mig vägledas av mina intervjupersoners kronologiska berättelser och de ögonblick som formade deras öden. Vapenvägraren William Males nämnde till exempel Tonkinbuktsincidenten, vilket jag givetvis saknade fullständig kunskap om.. För honom var det en viktig detalj i hans egen berättelse om sitt liv med Vietnamkriget som bakgrund. Efter intervjun gick jag till wikipedia och till biblioteksböcker, bland andra Marco

Smedbergs *Vietnamkrigen 1880-1980* och letade upp kapitel eller sidor som handlade om just Tonkinbuktsincidenten.

Wikipedia var till stor hjälp i mina initiala sökningar, som jag gjorde med kritisk blick och endast med syfte att få en initial hum om de olika historiska nedslagen. Därefter sökte jag efter mer vetenskaplig validitet till Wikipedias utsagor, i olika böcker. Därmed inte sagt att det var en lätt uppgift. När man har med ett ämne som Vietnamkriget att göra är det ett digert material att tröska sig igenom, trots som jag nämnde det ofta handlade om att göra korta historiska nedslag. På stadsbiblioteket i Stockholm finns hundratals titlar som berör Vietnamkriget. Perspektiven är olika och olika djupgående. Att ta händelsen Tonkinbuktsincidenten som exempel igen var det viktigt för mig att först förstå sammanhanget i vilken den inträffade och sedan få en kärnfull med historiskt korrekt version, avskalad från subjektiva filter. Jag ville inte missa någon viktig detalj, även om slutresultatet sedan endast fick plats i ett litet stycke.

Jag var rädd att jag saknade de nödvändiga kunskaperna om kriget inför mina intervjuer, även de viktigaste milstolparna, och därför skulle missa avgörande följdfrågor till intervjupersonerna. Så blev det också. Jag gjorde därför minst en uppföljande intervju med var och en. Med veteranen Bill Ray blev det hela tre långa intervju-sessioner.

Ur en teoretisk synvinkel har Arbetarrörelsens material varit till stor nytta. Jag var rädd att reportaget skulle bestå av andrahandsberättelser från facklitteratur skrivna av soldater som aldrig satt sin fot i Sverige. Även här är mitt ämne tacksamt därför att allt material är öppet och inte belagt med sekretess. Det fick jag erfaras på Stockholms Stadsarkiv när jag fick ta del av ett väldigt personligt fall med en desertör som råkade illa ut, in i alkoholmissbruk och kriminalitet och behandlades illa av de svenska myndigheterna.

Vid sidan av intervjupersonernas egna skildringar blev utan tvekan arbetarrörelsens folkbibliotek och veteranen Jim Walchs arkiv den viktigaste källan. Här fanns det mesta samlat; vietnamrörelsens arbete och bakgrund, privata fotografier från Vietnamkriget och det vietnamesiska folket och dess kultur och berättelser. Sist men inte minst namn; personuppgifter, bakgrund och privata detaljer om de flesta vapenvägrare som kom till Sverige. Det fanns även riksdagsmotioner, ambassadkonversationer och personliga betraktelser från de tjänstemän som hade varit på besök i postkrigets Vietnam. Ljudupptagning och filmsnuttar var

bonusmaterial att inhämta här. Sammantaget gav det ta brokiga material mig en viktig inblick i Sveriges relation till kriget.

Genreval

Länge hade jag svårt att bestämma mig för ett genreval. Det berodde till stor del på två faktorer. För det första ville jag för mycket eftersom Storylab-kursen hade öppnat upp för fler möjligheter att berätta en historia på. Det var själva huvudsyftet med kursen; det framtida berättande. Jag kunde stycka upp varje porträtt i rörlig visuell och skriftlig del och tog just inte hänsyn till hur berättelserna bäst skulle komma till sin rätt. När jag väl bestämde mig för att göra klassiska reportage hade tyvärr mycket tid redan spillts. Anledning till att det till slut blev skriftliga porträtt med inslag av reportagegenren var tyvärr att Storylab inte backade upp inspirationen den väckt med nödvändig hjälp och kanaler. Svenska Dagbladet gav oss tillgång till deras Wordpress-plattform vilket var en uppgradering förstås. Men att väva in rörligt, visuellt och bildmässigt material såsom det reportage "The pilots fighting ISIS" jag inspirerats av (Newyorktimes, 2015) kunde inte göras i SvD:s plattform.

Det var viktigt för mig att använda mig av nya metoder för att skapa en berättelse. Och eftersom jag har mest erfarenhet av skrivande-journalistik stod ett nyskapande skrivande reportage närmast till hands. Här tyckte jag mig få min chans, men porträtten kommer se ut som de gör på DN-FOKUS och Svenska Dagbladets hemsida.

Frågeställningar

När bestämmer sig en människa för att det är nog och vilka konsekvenser får hennes beslut? Det är frågeställning som följt som en röd tråd genom mitt arbete.

Följdfrågeställningar;

Vad gör det med ens psyke att döda en annan människa? Att tvingas gå under jorden? Att leva i exil?

Andra frågeställningar

Vilka var de unga männen som sökte asyl i Sverige undan Vietnamkriget?

Hur såg livet före kriget ut? Hur såg flykten ut? Hur blev livet här i Sverige?

Varje porträtt besvarar olika frågeställningar.

I mitt första porträtt som jag rubricerat **Vapenvägrare** undersöker jag vilken typ av människa som blir rebell.

Det andra porträttet kallar jag för **Desertör** och behandlar hur flykt till slut blir ens enda utväg, men även; hur möjliggör man sin flykt?

Avslutningsvis vill jag med porträttet av **Veteran** beskriva krigets direkta konsekvenser för en människas psyke.

Stilistik och anpassning till publik

Mitt mål med texterna var att de skulle ha ett personligt tilltal och vara tillgängliga även för de som gärna undviker krigshistoriska reportage. Jag har i den mån jag förmått försökt höja dessa personliga berättelser till en allmänmänsklig nivå. Detta genom att skriva så avskalat från svåra ord som möjligt men även så vackert som möjligt utan att det blir för blommigt.

Vidare har jag arbetat väldigt medvetet med de rent faktamässiga stycken. Inget av dessa har lämnats åt slumpen. Fakta om krig, torra fakta i överlag, kan vara bland det tråkigaste som finns. Det tror jag är en av anledningarna till att tidningarna gärna plockar ut faktarutor och placerar dem vid sidan av artikeln eller reportaget. Men jag ville utmana mig själv och väva in fakta-bitarna i texten och bli en naturlig del av texten. Magasinet Filter med sina långa och matiga men rytmiska och flödande reportage var en vägledande stilistisk förebild. Fakta och personlig berättelse skulle gifta sig fint med varann. Föregångaren Filter visar att om man väl lyckas med denna konststart så älskar läsaren det.

Vidare ville jag skriva så oakademiskt som möjligt och i det mån det gått har jag, som nämnts, undvikit svåra ord. Personliga berättelser ska vara så tillgängliga som möjligt tycker jag eftersom ens ambition med dem är att de ska bli lästa av så många

som möjligt. Alltför högtravande ord kan också bromsa upp det jämna flödet i en text.

Etik och erfarenheter

I became a journalist to come as close as possible to the heart of the world”

- Henry Luce

De etiska överväganden jag tampades med uppstod framförallt i samtalen med mina intervjupersoner. Särskilt med en av dem, som var ovan med journalister, men det gällde tvärs över hela linjen. Hur långt ska man dra sin nyfikenhet? Som journalist vill man inte censurera sig men gränsen är hårfin mellan jakten på det intressanta och det alltför privata. Det är inte alltid man kan balansera på den.

Ett ännu svårare övervägande var hur man ställer sig till att en intervjuperson mitt i en minnesström uttrycker ”men det här får du inte ta med i artikeln”.

Off the record, gäller det för en enda mening också? Och kan man lägga in ett sådant veto bara sådär i förbifarten? Och har jag som journalist några skyldigheter att böja mig för deras krav? I detta fall gjorde jag det därför att kontexten intervjupersonen och jag befann oss i krävde det. Jag hade under lång tid kämpat för att få hans förtroende och det ville jag behålla. Jag ser inte mig själv som en

kvällstidningsjournalist som går över lik för att få saftiga uttalanden och därigenom avvecklar sina intervjupersoners integritet. Ju känsligare ett ämne är desto viktigare är det för mig att mina intervjupersoner känner de kan gå ifrån intervjun med huvudet högt och sin integritet intakt.

Jag var dock tvungen att emellanåt påminna dem om att jag var där i egenskap av journalist. Jag kom två av dem väldigt nära. Från tidigare journalistutbildning har jag måhända haft med mig en förlegad bild av vad en hederlig journalist är. Varje kopp te de ville bjuda på förvandlades till ett moraliskt yrkesmässigt dilemma för mig. Ta emot eller inte ta emot? Det var den stora frågan. Vad skapar respektive val i sådant fall för förväntningar hos intervjupersonen, av mig och mitt arbete?

Källförteckning

Tryckta källor:

Smedberg, Marco, Vietnamkrigen 1880-1980, 2008, Borgå; WS Bookwell AB.
Coleman, Penny, Flashback- Posttraumatic stress disorder, suicide and the lessons of war, 2006. Boston: Beacon Press
Davidson, B, Phillip, 1991. Vietnam at war; The history; 1946-1975. Oxford University Press

Muntliga källor:

Males, William; desertör. Göteborg. Katrineholm 21 okt 2015 och en i Göteborg 30 nov 2015.
Kerstin Males, anhörig, Göteborg, 21 okt 2015
Karin Males, anhörig, telefonsamtal, dec 2015
Thomas Males, anhörig, telefonsamtal, dec 2015
Sara Males, anhörig, telefonsamtal, dec 2015
Rains, Herb; desertör, USA. 19 okt 2015 i Uppsala

Steve Kinnaman, desertör, Stockholm nov 2015

Alan McMillion, desertör, Stockholm 26 okt 2015

Bill Ray, desertör, Åkersberga 15 dec 2015

Elisabeth Ray, anhörig, Åkersberga, 15 dec 2015

James Walch, desertör och grundare till Jim Walch-arkivet, Sollentuna, dec 2015

Elektroniska källor:

http://www.nytimes.com/interactive/2015/09/02/world/middleeast/portraits-fighter-pilots-isis.html?_r=0

Om krigets konsekvenser för den psykiska hälsan;

<https://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/19664/2015-1-19.pdf>

<http://www.aftonbladet.se/kultur/9802/28/bc.html>

<http://www.fria.nu/artikel/93679>

<http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:528471/FULLTEXT01.pdf>

https://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Utedningar/Statens-offentliga-utredningar/Svensk-veteranpolitik---ett-an_H2B327d2/?html=true

Om självmordsproblematiken bland Vietnamveteraner;

<http://mosskin.se/stort-problem-med-sjalvmord-bland-krigsveteraner/>

Allmänna fakta om Vietnamkriget;

<http://svenska.yle.fi/artikel/2015/04/27/fakta-om-vietnamkriget>

<http://blog.svd.se/historia/2014/02/27/varfor-borjade-vietnamkriget/>

<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=1602&artikel=2383650>

http://krigochhistoria.blogspot.se/2012_11_01_archive.html

<http://usa.usembassy.de/etexts/speeches/rhetoric/lbjgulf.htm>

http://www.rjsmith.com/kia_tbl.html

CIA-spåret;

<http://www.svt.se/nyheter/inrikes/cia-och-fbi-i-vietnamvanstern>

Övriga källor:

Jim Walch-arkiv

Gamla kassettband med inspelning från rättegångar

Birgitta Dahls-arkiv

Filmer; Plutonen av Oliver Stone från 1986 samt Apocalypse Now av Francis Ford Coppola från 1979.

De som avvek och en som gick in

Konsekvenserna av USAs krig i Vietnam från och med andra hälften av 60-talet till krigsslutet blev realpolitik även här i Sverige. Hundratals unga amerikaner som riskerade att skickas ut i kriget flydde till Sverige, ett av få länder som erbjöd en fristad.

Det långvariga kriget som kom att kallas historiens första televiserade kablade ut bilder till omvärlden på ohyggliga massakrer av befolkning och militär på båda sidor. Dåvarande statsminister Olof Palmes skarpa kritik i sitt jultal 1972 av amerikanernas bombningar på Hanoi orsakade en mångårig splittring i de diplomatiska förbindelserna länderna emellan. Uttalandet som var en milstolpe av Sveriges markering mot vad Palme ansåg vara USAs övergrepp mot det vietnamesiska folket, hade föregåtts av ett flerårigt svenskt stöd för Vietnamoffren. Resultatet av Sveriges utrikespolitiska ton i frågan öppnade upp för att ta emot krigsvägrare och desertörer från Vietnam. Men välkommandet var högst villkorat. När de första desertörerna kom till Sverige under 1967 och kring årsskiftet 67/68 var den överskuggande frågan för regeringen om dessa över huvud taget skulle tillåtas få samma status som andra politiska flyktingar. Inrikesminister Erik Holmqvist förklarade att Vietnamkrigsvägrarna hade en ställning jämförbar med den de skulle få åtnjuta som politiska flyktingar. I praktiken behandlades dock dessa endast som flyktingar med humanitära skäl och förlorade därmed den säkerhet som medföljer om man är politisk flykting. När fyra unga avhoppade flottister anlände till Sverige via Moskva fick deras närvaro mycket publicitet och myndigheterna skyndade sig till beslut för att visa sin hållning. I Dagens Nyheter den 3 januari 1968 heter det;

”Utlänningsnämnden grundar sin uppfattning av humanitära skäl. Asylfrågan berörs inte direkt. I yttrandet heter det; Nämnden, som förutsätter att Bailey, Lindner, Barilla och Anderson kommer att avhålla sig från att här bedriva politisk propaganda finner – bl.a med hänsyn till deras ungdom – att humanitära skäl talar för att de medges tillstånd att tills vidare kvarstanna i riket.”

Regeringen förklarade sina beslut med att desertör-frågan inte var en del av vietnampolitiken,

utan att det är Vietnamopinionen som agerar i denna fråga.

Under sommaren 1968 kom de första avvisningarna av Vietnamkrigsvägrare. Den amerikanska desertörskommittén som bistod desertörerna och krigsvägrarna med praktiskt stöd anklagade regeringen för att ha svängt om i sin hållning gentemot dessa. Dåvarande inrikesminister Rune Johansson förnekade dock att någon ändring hade skett. Vid slutet av oktober 1968 hade 169 krigsvägrare tagit kontakt med svenska myndigheter. Fem hade fått avslag på sin begäran att få stanna i Sverige. Skälen till avslag var följande; en hade vapenfri tjänst i USA, en var jugoslavisk medborgare, en hade utvisats till Frankrike på grund av stöld och två hade vägrats stanna därför att de inte tillhörde krigsmakten.

Svaret på avvisningarna blev en bred kampanj med huvudkraven; politisk asyl åt samtliga vapenvägrare och desertörer samt upphävning av avvisningsbesluten och ökade sociala insatser för att förbättra desertörernas situation i Sverige. Den svenska pressen var positiv till kampanjen, som fick mycket publicitet. Ett flertal organisationer slöt upp bakom kampanjen, från Svenska Missionsförbundet och Folkpartiets ungdomsförbund till Kommunistiska förbundet Marxist-Leninisterna och Clarté.

Veteran

Amerikanen Bill Ray var en av få veteraner som kom till Sverige med strömmen av krigsvägrare och desertörer. Hans upplevelser från kriget fick livslånga konsekvenser. Än idag lever han med såren från kriget i Vietnam.

Att Vietnamkriget orsakade irreparabla sår hos veteranen Bill Ray, har han sen länge accepterat.

- Känna mig hel som människa? Det kommer jag aldrig att göra, säger han.

Det självupplevda från kriget förblir han stum om, även för sig själv. Han håller ifrån sig det på armlängds avstånd.

Efter mycken och envis övertalning delar han till slut med sig av enstaka ögonblicksbilder från en blodig historia på den vietnamesiska landsbygden. Hans kompani var på patrull när de utsattes för ett bakhåll. Många skadades och en av mannarna dog.

- Du vet, än idag är jag arg på kompanichefen, han klarade inte av att leda oss i en sån stressig situation, han var för ung. Jag som var äldst tvingades ta på mig ansvaret för att vi skulle ta oss levande därifrån, minns Bill.

Bill Ray hade tillsammans med fyra andra amerikanska soldater ur artilleri-förbandet stationerats i en by, cirka 3 mil syost om kuststaden Chu Lai. Deras uppgift var pressa tillbaka fienden från Nordvietnam som smög sig på via Ho Chi Min-stigen, över den flod som rann genom dalen nedanför och som sen mynnade ut i Sydkinesiska havet. Bland vidsträckta risfält längs kusten i Sydvietnam utgjorde byn en av Artilleriets tre yttre posteringar.

- OP3 kallade vi det eller outpost 3. Vi var de enda amerikanerna där och rätt utsatta. Hur många dagar byn däruppe på kullen omgiven av skyttegravar blev deras tillhåll minns han inte.

Dagtid var gruppen ute på patrull. Om det behövdes kallade man på artilleriet eller luftunderstöd.

- Man kunde ta sig från ett ställe till ett annat i skyttegravarna under beskjutning och

minimera risken att bli skjuten. Men kriget pågick inte 24 timmar om dygnet. Det var mycket väntan, mycket spilltid.

Tillsammans med invånarna i den sydvietnamesiska byn utgjorde gruppen en stark fästning utåt.

I Bills fotosamling finns bilder på byborna.

- Han som är där hette Dawi, han hade befälet över alla de här. Det där var hans dotter som sitter i mitt knä. Hon har fått läsk av mig och följde sen efter mig som en hundvalp. Den där killen, hans by blev utplånad av sydvietnamesiska soldater och den här killens by av nordvietnameserna, minns Bill.

Sedan blir minnena alltför påtagliga. Bills glansiga ögon vittnar om en smärta han burit på sedan den uppkom.

- Jag går inte in på detaljer, aldrig gjort det, tänker inte gör det nu heller? Det är bara någonting jag inte kan prata om bara.

Han är rädd att det ska släppa lös demonerna inom sig. Dem som har tagit honom ett halvt liv att tygla.

- Jag har behärskat mina demoner. De finns inne i mig och ibland försöker de komma ut. Men det är ett ständigt mörker, som man måste hålla i schack.

I över 40 år har Bill lidit av det som efter Vietnamkriget kom att kallas post-vietnamsyndromet.

Än idag kan han i detalj återge ögonblicket krigets fasor hann ikapp honom. Det var på dagen nästan exakt ett decennium efter hemkomsten från Vietnam och han och familjen med hustrun Elisabeth och barnen Jens och Mimmi befann sig i Philadelphia, USA, dagarna strax före julen 1978. Det var deras första besök i Bills föräldrahem på många år. Hela familjen var ute på shoppingtur för att handla inför julhelgerna när från ingenstans en kraftig yrsel slog till och Bill måste stödja sig på sin far.

- Min far sa, kom så sätter vi oss så ska du få en glass. Det är säkert lågt blodsocker, berättar Bill.

Men yrseln tilltog.

- Undan för undan blev det bara värre. Till slut kunde jag inte ta mig utanför huset. Jag hade

fått, vad man i Sverige kallar för, torgskräck.

Tio år efter Vietnamkrigets slut sköljde en epidemisk våg av PTSD in bland USAs krigsveteraner och skördade och (ännu gör) fler liv än själva kriget tog. Siffror från 2008 visar att mellan 100.000-150.000 veteraner till följd av PTSD har begått självmord, jämfört med 58000 som dog under kriget.

Psykiatrin och sjukvården stod då handfallna. Fortfarande till dags dato är samhällets omsorg, eller brist därav, om Vietnamveteraner en politisk sakfråga i USA.

- Tittar man på statistiken visar det sig att det av alla USAs krig var soldater under vietnamkriget mer i kris. Vi var i strid oftare, till och med jämfört med de som var inblandade i andra världskriget. Det beror på att av alla de soldater som befann sig i Vietnam var det kanske 60-70000 som var ute och krigade. För varje man på marken fanns sex bakom honom som inte var det, berättar Bill.

PTSD formuleras av Socialstyrelsen som "ett ångestillstånd till följd av en chockartad upplevelse som har framkallat intensiva skräckreaktioner". Återkommande minnesbilder av den traumatiska händelsen drabbar den som lider av det, så verkliga för den drabbade att denne tycks uppleva dessa på nytt igen.

Den drabbade undviker därför alla former av sociala sammanhang som kan tänkas trigga minnet. Sömnlöshet, mardrömmar, våldsamma utbrott och en överdriven fruktan där den drabbade agerar som den befann sig i akut fara, är andra vanliga symptom.

Det var först på 1980-talet som benämningen PTSD, posttraumatiskt stressyndrom, officiellt skrevs in i de amerikanska ordböckerna. Men tillståndet har troligen funnits så länge som väpnade konflikter existerat. Dess ursprung kan troligen spåras ända tillbaka till Homeros hjälte Akilles i Iliaden, skriver psykiatern Jonathan Shay i *Flashback* (Coleman, 2006) och tillägger att om den grekiske hjälten levte idag skulle han med all sannolikhet blivit diagnosticerad med posttraumatiskt stressyndrom.

I det amerikanska inbördeskriget hette det irritabelt hjärta och nostalgi. De sjukaste av fallen avfärdades med ord som galenskap och melankoli. Symptomen antogs härröra från svår

hemlängtan.

Under första världskriget blev sjukdomen ett livsfarligt stigma. Termer som nervklenhet och hysteri antydde att man här hade med svaga män att göra, ett karaktärsdrag som bröt mot rådande mansidealet av den starke, tyste soldaten. Ganska snart dömde myndigheterna ut dessa män som fega och simulanter och ställde dem inför krigsrätt. Många avrättades summariskt.

År 1942 var de psykiskt lidande i den amerikanska armén fem gånger fler än under första världskriget. Krigströtthet, krigsneuros och utmattning blev då vedertagna begrepp. Bristen på psykiatrisk vård i fronten ledde till att de "neurotiska" stämplades som ineffektiva och skickades hem; skamsna, förtvivalade och obehandlade. Cirka 60 procent av de inlagda på sjukhus runt om i efterkrigets USA led av något med psykisk karaktär.

När Bill kom hem från USA fick han av sin svåger, en läkare, rådet att genomgå terapeutisk behandling men han misstänkte att han som var ett av få veteraner från Vietnam i Sverige skulle bli föremål för sjukvårdens nyfikenhet. Han vägrade ta emot psykiatrisk hjälp.

- Och jag sa nej, i USA hade jag inte tvekat en sekund, men här i Sverige skulle de bara göra mig till en doktorsavhandling. Jag började på Valium istället. Så länge jag stod på det fungerade jag.

Med tiden lärde sig Bill att tampas med sjukdomen på egen hand.

- Jag jobbade hela tiden. Hela tiden. Jag lärde mig att spela gitarr, jag cyklade Vätternrundan, sprang flera maraton, gick på spinning, studerade socialantropologi, filosofi och psykologi på universitet. Jag slutade röka. Sen insåg jag, vad fan ska jag göra med det här?

Bill började köra sopbil men efter en ryggskada omskolade han sig till elektriker.

- Jag är inte särskilt stolt över kriget i Vietnam men jag gjorde ingenting som jag behöver skämmas för.

Inte heller vad det är som han skulle skämmas för vill Bill Ray berätta mer än i allmänna ordalag.

- Jag har sett folk gå bärsärk. Bärsärkarna, det var vikingar som slaktade allt i sin väg. Men om du skulle fråga mig om jag har tagit någons liv, det har jag gjort. Men inte i onödan.

Man är i strid. Man måste överleva. Jag var korpral.

Desertör

Mannen som kom att bli far till Dramaten-skådespelerskan Melinda Kinnaman och Hollywoodstjärnan Joel Kinnaman landade på svensk mark i april 1967. Han hette Steve David Kinnaman och var 22 år gammal när han som en av de första desertörer kom till Sverige från Laos via Bangkok.

- Jag hade aldrig flugit så långt utomlands förut. Jag visste varken hur man skaffade flygbiljett eller gå genom tullen och passkontrollen, minns han.

Efter ankomsten till Arlanda kom han att i två dygn sitta i förhör på polisstationen i Märsta. När han till slut släpptes ut från polisstationen var flera års flykt äntligen över.

Steve Kinnaman föddes 1944 i Indianapolis. Efter grundskolestudierna bar det iväg till Kalifornien där han levde en sorglös tillvaro i hippie-eran. Här fanns gott om jobb och livet var enkelt i den soliga västkusten. Han strök omkring liksom de flesta och njöt av sin ungdom.

- Det var dåtidens drömqväll. Att göra värnplikt skulle förändra mitt liv, så att gå med i armén var det sista jag ville göra.

I bakgrunden till Steves drömqväll pågick USAs militära upptrappning i Vietnam.

- Man hade hållit på att skicka rådgivare och speciella förband dit. Men det var först kring -66 det eskalerade på allvar och många soldater skickades in i kriget, berättar Steve.

Av de 2,6 miljoner unga amerikaner som kom att tjänstgöra i Vietnam hade cirka 70 procent låtit sig frivilligt värvas. Endast 15 procent av dem hamnade i strid. Hela 85 procent satt på icke-stridande befattningar. Efter kriget spräcktes myten om att det bara var fattiga och utbildade tvångsinkallade som stred.

Sant var dock att kriget fördes av ynglingar. Genomsnittsåldern för värnpliktiga var 18 år. Men i takt med USAs alltmer desperata krigföring sänktes ålderskravet. Det fanns 17-åringar i strid.

- Jag var 21 år när jag blev inkallad, bland de äldsta. Men de hade kallat mig mycket tidigare. Bara att inkallelse inte hade nått mig för att jag hade flyttat från min hemstad och militären var

inte så effektiv med eftersändning av posten, berättar Steve.

I juli 1966 blev Steve stationerad på en bas för signalförband i Bangkok, Thailand. Han fick till uppgift att från ett lager på en relästation återutsända signaler mellan sändare och mottagare som låg i radioskugga från varandra.

– Det var också här jag upptäckte de lögner vi höll på med. Att vi bombade Laos och Kambodja. Man hade blånekat att vi utförde krigshandlingar men vi skickade meddelanden som räddade amerikanska piloter i dessa länder. Det var en chock för mig, minns Steve.

USAs våldsamma flygräder mot Laos hemlighölls eftersom 1962-års Genève-fördrag förbjöd utländska trupper att operera i laotiskt luftrum. Men i praktiken var Laos annekterat av både USA och Nordvietnam. Landets redan bräckliga infrastruktur och ekonomi försvagades ytterligare. Kambodja som hade deklarerat sig självständigt 1953 efter Japans ockupation, höll sig länge neutralt, men USA kom att dra in landet in i konflikten genom att ersätta kung Norodom Sihanouk med, en för amerikanerna, mer foglig ledare. Siffror visade sedan att den amerikanska armén hade släppt cirka 2 miljoner bomber över Kambodja, som svar på, det kommunistiskt ledda, Nordvietnams operationer i landet. USA hade dolt dessa bombningar för det amerikanska folket, de värnpliktiga och omvärlden.

– Att regeringen ljög på det viset var svårt för mig att konfrontera, ändå gjorde jag det i samtal med de européer jag träffade i Thailand. De hade en helt annan uppfattning om kriget. Det blev uppenbart att jag visste för lite, säger Steve.

Yrvaken av de nya kunskaperna började han ifrågasätta USAs beteende. Det sågs inte med blida ögon.

– Jag blev ganska snabbt stämplad som problematisk. Men jag ställde egentligen banala frågor; har vi rätt att blanda in oss i ett inbördeskrig? Sådana frågor.

Att den amerikanska armén inte skulle ifrågasättas blev snart tydligt för honom, när överordnade började mobba ut honom.

– En gång när jag precis hade klippt mig blev min permission indragen som bestraffning. Och plötsligt var inte mina skor tillräckligt putsade, skärpet inte polerat. Det var ren militärisk

disciplinering, minns Steve.

Värnpliktssoldater som Steve låg i armén i 2 år innan de skickades ut i kriget. Misskötte man sig under denna period hotades man med att bli sänt till Vietnam.

– Redan efter ett år fick jag reda på att jag skulle skickas till Vietnam, som straff. Jag var väldigt upprörd och bestämde mig för att jag innan jag fick ordern skulle försvinna för alltid. I Laos hade jag varit tidigare och visste hur man tog sig över gränsen från Thailand.

Från den thailändska gränsstaden Nong Khai låg Laos utmed Mekongfloden endast kilometer bort.

– Och så visste jag av vänner exakt var gränsposteringarna låg. Dem undvek man genom att gå genom en by. Man kunde också för en liten peng ta sig över floden med kanot.

I Laos gick han under jorden. Av säkerhetsmässiga skäl utgav han sig för att vara en kanadensare vid namn Steven Johnson. Än idag föredrar han att bli kallad för Steven och inte David som han egentligen heter.

- Jag hade inga ID-handlingar som styrkte min identitet. Det funkade. På den tiden frågade ingen efter sådant.

Eftersom Kanada saknade ambassad i Laos och därmed inte möjligt att införskaffa de papper som behövdes för att vistas lagligt i landet använde Steve detta som ursäkt för att undkomma myndigheternas krav på ID-handlingar.

- Jag smälte in i miljön. Jag var inte den enda konstiga hippien med långt hår. Det var ett speciellt land med väldigt få regler och lagar. Marijuana var lagligt. Det var en ganska spännande tid.

Han försörjde sig som engelska lärare, hantverkare och med andra ströjobb. Laotiska kunde han flytande efter sina tidigare resor i landet och språkstudier. Med den krånglade han sig ur lagens lösa händer vid otaliga tillfällen.

- Polisen uppfattade man inte som effektiv men det visade sig vara väldigt felaktigt. De rörde inte runt i grytan men de hade väldigt bra koll.

När den laotiska militären en dag utförde ett kupp försök samlade de alla de kunde få tag i sin väg

och höll de fångna en inhägnad tennisbana och började genomföra ID-kontroller. Steve som saknade identitetshandlingar sedan han ljugit om att han var kanadensare vägrades lämna platsen.

- Jag och min dåvarande hustru åkte fast och jag saknade pass. Min hustru fick lämna in sitt pass som pant för att de skulle släppa iväg oss.

Vid förhör med polisen framkom det att de laotiska myndigheterna hade haft koll på honom hela tiden.

- Jag berättade att jag var kanadensare. De bara skrattade och sa; jaha ligger Indianapolis i Kanada? Sen skickade de iväg mig till invandrarverket. Men där var de så förtjusta av att jag kunde perfekt laotiska att de släppte mig med uppmaningen att hitta mitt pass och återkomma. Men jag hade ju inget.

Steve bestämde då sig för att fly till Sverige.

- Det var rena paradiset här då. Myndigheterna erbjöd mig ett boende och hos socialbyrån blev jag beviljad bidrag tills jag började arbeta.

Han utbildade sig till fritidspedagog och har arbetat som det sedan dess.

- Men Sverige har verkligen förändrats under de här 40 åren. Det har varit sorgligt att se hur välfärdssamhället nedmonterats.

Krigsvägrare

I samma ögonblick inkallelseordern dimper ner i Oklahoma hemma hos den 22-årige läkaraspiranten William Males är hans beslut redan fattat. Han ska göra vad som krävs för att inte bli sänt ut i Vietnamkriget.

- Jag fick mer och mer information om kriget. Bilder på televisionen som vi inte får från de krig som USA för nu. Under universitetsåren blev jag alltmer intellektuellt mot kriget, berättar William.

Vårvintern 1968 går nordvietnamesiska styrkor in i Sydvietnam och utlöser några av krigets blodigaste strider i det som kom att kallas Têt-offensiven, efter det vietnamesiska nyåret Têt Nugyen Dan, som infaller 31 januari och som blev startskottet för den trefasiga konflikt som pågick fram till september samma år. Ett massivt antal soldater på båda sidor samt tusentals oskyldiga civila får sätta livet till. Sydvietnams allierade USA lider storförlust. Hela 250 amerikanska trupper stryker med.

På nytt uppstår hos den amerikanska armén ett skriande behov av fler mannan på marken i Vietnam. Den växande antikrigsopinionen i USA tvingar dock president Lyndon B. Johnson till en eftergift om löften att påbörja fredssamtal med Nordvietnam. Under tiden är det dock business as usual. Rekryteringen av soldater fortgår. Det är i detta skede den unge William Males får order om att infinna sig i armén, med målet att skickas vidare till Vietnam, in i det krig som under ett decennium krupit allt närmre honom.

- När Tonkin-incidenten hände var jag precis på väg att börja på Yale på östkusten. Jag hade inte en hum om världen då.

Med Tonkinbuktsintermezzot år 1964 drogs USA officiellt in i kriget. Många anklagade redan då den amerikanska administrationen under president Lyndon B. Johnson för att ljuga om den påstådda Nordvietnamesiska attack på ett amerikanskt fraktfartyg som befanns sig på internationellt vatten i Tonkin-bukten. Detta för att rättfärdiga sin planerade inblandning i kriget.

- Jag trodde på USA på alla punkter, säger William som minns att han höll ett välkomsttal i grundskolan i vilket han bad Gud om ett krig för USA att förintna kommunismen.
- Jag var något av furiöst antikommunist men det gick över.

William aspirerade till läkarstudier men kom aldrig så långt. Kriget kom i vägen. Under studietiden vid Yale fick han ett smakprov på kriget och det räckte. Under falska förespeglningar från armén beordrades han att träna upp hundvalpar som i mogen ålder användes i kriget. Armén använde Williams aspirationer till medicinstudier som en ingång att få honom att under värnplikten träna upp dessa djur.

- Jag hörde att de fäste radiosändare på hundarna och skickade ut dem i djungeln så när de skällde på någonting kom planen och bombade där. Hundarna dog. Jag tog bara hand om dem och det var liksom en icke-krigisk handling i sig. Det jag gjorde var en liten, liten del i maskineriet som sen plågade vietnameserna.

Ändå verkar du känna mycket skuld över det fortfarande?

- Jag är metodist. Jag är bra på att känna skuld.

Året innan William började på universitetet hade William och familjen åkt till Europa för att hälsa på storebror som bodde i Köpenhamn med sin danska flickvän. De hade även besökt Paris och Stockholm.

- Det var en milstolpe i mitt liv. Jag kände en kallelse att bo här. När jag kom hem fick jag också genom min bror kontakt med andra pojkar utanför den byn jag växt upp i och de förändrade mig som person med sin syn på omvärlden och kriget som pågick som var annorlunda än min.

När han så stod där med inkallelseorden i handen och redan fattat sitt beslut att fly från USA visste han vart han skulle bege sig. Till Sverige. Men beslutet hade inte kommit lätt till honom. Tvärtom hade det hade föregåtts av många överväganden. Bland annat hade han behövt ta i beaktande att hans krigsvägran med ens skulle göra honom till statsfiende och greps han skulle han slängas i militärfängelse på basis av landsförräderi. Han var högst ambivalent in i det sista av flera skäl. På universitet under sina första trevande steg mot det politiska uppvaknandet studerade

han det vietnamesiska språket med målet att en dag bli agent för den amerikanska underrättelsetjänsten, Central Intelligence Agency, CIA. Men i takt med att fler krigsbilder från Vietnam sipprade in i hans medvetande vacklade han alltmer. För att lindra ett annalkande dåligt samvete gick han samtidigt med i en antikrigs-organisation.

- Jag var ju skolad till att tycka att om USA gick in i ett krig skulle man ställa upp och delta. Mitt sociala arv sa mig det och min kultur som var väldigt krigsälskande. Men inte min pappa och det var väldigt avgörande. Jag var totalt splittrad, minns William.

Via Paris kom han så till Sverige i april 1969.

– Mitt starkaste intryck var när jag tittade ner från planet så var hela landet övertäckt med snö och jag tänkte "shit!". Jag hade inga vinterkläder med mig, så jag åkte till försvarets överskottslager och köpte en lädermotorcykel-uniform som var från det finska vinterkriget.

Det som då hette invandrarverket hade öppnat ett utlänningsläger där William fick undervisning i svenska språket. Sitt första jobb inom långvården fick han efter ganska kort tid i Uppsala. Hans bristfälliga svenska gjorde att han ofta råkade ut för komiska missförstånd i arbetet.

- Det var en gammal dam som sa; kan han hämta ett bäcken? Vem kan han vara, undrade jag? Jag var den enda där. Så jag gick genom hela bygden för att leta reda på denne han, innan jag förstod det var mig hon syftade på skrattar William.

Den första tiden i Sverige präglades av mycket osäkerhet och främlingsskap.

– Ingen här i Sverige hälsade på varandra. Det gav mig ingen psykos direkt men jag hade börjat få en misstanke om att jag inte fanns, eftersom jag kunde hälsa på en person på en busshållplats så hälsade den inte tillbaka. Shit, tänkte jag. Jag finns inte. Jag är ett spöke, minns William.

Han var likt alla unga amerikaner som antingen deserterat eller var krigsvägrare hänvisad till mottagningen för den amerikanska desertörs-kommittén, ADC. Organisationen hade grundats av tidigare desertörer i syfte att hjälpa och stötta kommande desertörer med vägledning i det svenska samhället, praktisk hjälp i vardagen och i kontakten med de svenska myndigheterna. Än idag är William övertygad om att de var styrda av underrättelseagenter från USA, som utgav sig för att

vara ADC-representanter. Deras uppgift var enligt William själv att sprida så pass mycket desinformation och paranoia att livet för desertörerna i Sverige blev ohållbart. USA var rädd att man skulle desertera i kompanier.

– Om de kunde få oss att bli paranoida gentemot varandra skulle vi småningom neutraliseras och misslyckas som flyktingar och vi skulle inte få hit fler desertörer, menar William och återger ett exempel på hur de verkade:

– Man kunde bli tillsagd, ”du kan sova där men akta dig för den som sover ovanför dig för han kan vara agent”. Den typen av mindfucking.

På den infekterade miljön på ADC förekom även mycket droger och alkohol. Marijuana var deras akilleshäl.

– För mig och de andra inkluderade världsrevolutionen marijuana. När Palme beslöt att ta emot desertörer visste man mycket väl hur utbrett marijuana-missbruket var inom den amerikanska armén.

Men pressen blev till slut för stor på ADCs-center och William drabbades av vad han själv kallar för flyktingparanoia.

– När jag kom hem till min lilla lägenhet och öppnade dörren var jag beredd på att en agent skulle hoppa fram. Jag blev känslig för starka och överraskande ljud. Symptomen påminde om PTSD, posttraumatiskt stressyndrom, berättar William.

Än idag hoppar han till vid plötsliga ljud. Eller som den gången han promenerade med sin andra hustru, Kerstin, slängde han sig ner i buskarna när något kraftigt ljud från ett byggarbete.

Tillsammans med ett par andra desertörer startade de ett mottagningscenter på Södermalm i Stockholm.

– Vårt mål var att ta emot de desertörer som kom till Sverige så de slapp vända sig till ADC. På ett personligt plan var det nödvändigt för mig att ha kontakt med desertörer jag kunde lita på, innan jag kunde klara mig på egen hand här.

Idag är William 75 år och lever sedan 22 år i Göteborg tillsammans med hustrun Kerstin. Han är

tacksam och glad att han tog beslutet att fly från USA och undan en nästan helt säker död i Vietnam. 1977 skrev president Jimmy Carter under en amnesti för vapenvägrarna, dock inte desertörerna, men William som då hade familj och arbete i Sverige längtade inte tillbaka.

– Deserteringen hade en väldigt positiv effekt på mitt liv. Jag bröt mig loss från min familj och blev vuxen här. Jag hade alltid hoppat hit och dit men nu kunde jag inte ta mig någonstans. Jag måste vara på en plats. På denna plats utbildade jag mig och blev medborgare.

I snart 50 år har han hållit på med det manus om sitt liv han hoppas ska utmynna i en bok.

- Boken kommer heta något med "Amerikansk desertör", men den kommer inte handla om kriget. Jag var ju aldrig i Vietnam.

Sen ankomsten till Sverige har William Males arbetat med sig själv och sin utveckling för att inte föra vidare till sina barn sitt eget lidande.

- En gång när Thomas(äldste sonen) var liten sa han; pappa, det är inte du som deserterat USA, det är USA som deserterat dig. Det tyckte jag var fint sagt.